

הגדרת הבלבוב לעניין ברכת האילנות

ראשי פרקים

א. הקדמה	ו. ברכת האילנות בשלב הפרח (flower)
ב. פרח ונץ בלשון המקרא וחז"ל	ז. מתי הפך ה"פרח" ל-flower?
ג. המציאות הפנולוגית של העצים בא"י	ח. פרח ונץ בעברית המודרנית
ד. מהות הברכה וזמנה	ט. סיכום
ה. ברכת האילנות בשלב הנצת העלים והפרחים	י. מסקנות

א. הקדמה

מצוות ברכת האילנות, יסודה בתלמוד הבבלי (ברכות מג, ב; ר"ה יא, א):

אמר רב יהודה: האי מאן דנפיק ביומי ניסן וחזי אילני דקא **מלבבני**, אומר: ברוך שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות להתנאות בהן בני אדם.

בעוד שבתלמוד ובראשונים הלכה זו נזכרת בקצרה, הרי שפרטיה מופיעים רק בספרי האחרונים, שדרשו בה תלי תילים של הלכות. הדיונים ההלכתיים עוסקים בשלל היבטים, האם מדובר בכלל העצים או רק בעצי פרי, האם המצווה היא דווקא בחודש ניסן ועוד.¹

תכלית מאמר זה לעסוק רק בסוגיית המועד הפנולוגי² המדויק שבו צריך להיות האילן עליו מברכים, ובמילים אחרות: מהי הגדרת שלב ה"בלבוב" של אילנות הנזכר בתלמוד לאור המציאות הבוטנית וההיסטורית והתמורות שחלו בלשון העברית? דומה שבימינו, מקובל שמדובר בעצי פרי שנמצאים בשלב של הופעת אברי הרבייה של הצמח המכונים בלשון העברית המודרנית בשם "פרחים", ביחיד "פרח" (flower). ברצוננו להוכיח מתוך רוב המקורות הקדומים, שמדובר בשלב מוקדם יותר, של הופעת הניצן (bud), כלומר הנצת העלים והגבעולים הצעירים או ניצני הפרחים (בטרם פתיחתם). לצורך כך יש לברר את משמעות המונחים "פרח", ו"ציץ/נץ" בלשון המקרא וחז"ל.

ב. פרח ונץ בלשון המקרא וחז"ל

בתיאור חלומו של שר המשקים מופיע תיאור סדר שלבי התפתחות הגפן, משלב הנצת העלים לאחר החורף, הופעת הפרחים (flowers) ולבסוף הבשלת הפירות: "ובגפן

1. ראו למשל שו"ת ציץ-אליעזר חי"ב, סי' כ; ר' ניסן קפלן, שלמי-ניסן סי' עט; הרב אברהם סוחובולסקי, "בירורים בברכת האילנות", אמונת-עתיד 70 (תשס"ז) עמ' 49-55 ובשאר הביבליוגרפיה שתואר בהמשך.
2. פנולוגיה בצמחים עוסקת בתיאור השינויים שחלים במבנה הצמחים ואבריהם במשך כל מחזור חייהם לאורך השנה. השלבים הפנולוגיים העיקריים הם: נביטה, הנצה וגידול גבעולים ועלים, שלכת, פריחה, יצירת פירות והפצת זרעים.

שלשה שריגים והיא כפורחת עלתה נצה הבשילו אשכולתיה ענבים" (בראשית מ, ז). כך מתרגם אונקלוס: "ובגופנא תלתא שבשין: והיא כד אפרחת אפיקת **לבלבין** אניצת נץ בשילו אתכלהא הו ענבין".

ניתוח הפסוק מראה שה"פריחה" בלשון המקרא הוא שלב של הנצת העלים, בעוד ה"נצה" או "ציץ" הוא ה-flower, כלומר הפוך מהמשמעות בעברית בת ימינו.³ בדיקת התרגומים הקדומים מראה שהמונח "ציץ השדה" (ישעיהו מ, ז) הוא מה שמכונה בימינו "פרח בר". "הנצנים נראו בארץ" (שה"ש ב, ב) מתאר את שלהי החורף המאופיין בגל פריחה נרחב, אם כי הדבר עשוי להתפרש במשמעות של צמיחה, נביטה, הצצת הצמחים הצעירים בשדה ובאופן כללי נוף ירוק ורענן.⁴

שלב הנצת העלים בגפן המתעוררת מתרדמת החורף נקראת בלשון התרגום: "אפיקת לבלבין" והוא השלב הזה למונח הנזכר בקשר לברכת האילנות: "אילני דקא מלבלבין". ביאור שלבים אלה בתיאור מחזור החיים של הגפן מופיע גם בשיר השירים (ז, ג): "נשכימה לכרמים, נראה אם פרחה הגפן פתח הסמדר, הנצו הרמונים". תיאור זה מתאים לשלבים העיקריים הנראים בעצי הפרי החל מעונת סוף החורף ועד ראשית הקיץ. בתחילה קיימת הנצת עלים (פרחה הגפן), אחר כך הופעת פרחי (flowers) הגפן המכונים בשם "סמדר" והופעת פרחי (flowers) הרימון.

על רקע זה יש לבחון את סדר שלבי התפתחות מחזור החיים של עץ השקד בנס שנעשה במטה אהרן: "והנה פרח מטה אהרן... ויוצא פרח ויצץ ויצץ ויגמול שקדים" (במדבר יז, כג). המעיין באופן מדויק בפסוקים מתוך תפיסת המציאות הטבעית יגלה שמדובר כאן בסיפור שכולו כרוך בפעולה ניסית, כפולה ומכופלת, שבקשה לדחות כל הרהור וערעור על האות. המטה עשוי לרוב מענף עץ מגולף, יבש, שאינו חי ופריחת המטה מסמלת את תחייתו מחדש, בדרך הנס. משך התהליך הממושך, משלב ההנצה ועד לגמילת הפירות, התקצר במטה אהרן ליום אחד ואפשר שכל שלביו נראו יחדיו על המטה, תופעה שהיא יוצאת דופן לכשעצמה.⁵

סדר תהליך הפריחה המתואר בפסוק בקשר לשקד דומה לזה של הגפן: פרח < ציץ < פרי. אולם ידוע שהשקד מתאפיין בפריחה (blooming) המוקדמת לבלבוב העלווה. לפי זה יוצא אפוא, שבמטה אהרן התחולל נס נוסף, שבו חל שינוי גם בסדר הטבעי של המופע הפנולוגי: תחילה הייתה הנצת העלים ("פרח") ואחרי כן הופיעו הפרחים ("ציץ"). באופן זה מבאר רד"ק (ספר השרשים, שורש פרח, עמ' 298): "אמר פרח על יציאת העלים ותחילה ואחר כך הנץ, וזה הפך הטבע בעץ השקד, והיה זה להגדיל את הנס". מכל מקום, גם כאן התרגום הארמי הוא עקבי: "ואפיק לבלבין ואניץ נץ וכפית שגדין" (במדבר יז, כג), כלומר שלב ה"לבלבין", הוא הנצת העלים.

3. ראו בהרחבה על מונחי הפריחה וההנצה במקורות, י' פליקס, טבע וארץ בתנ"ך, ירושלים תשנ"ב, עמ' 69-75. פרשנות מעט שונה, ראו א' הראובני, "הפרח והפקע, שמותיהם הנרדפים "וביאורי פסוקיהם", בתוך: ספר הזיכרון לאשר גולק ושמואל קליין ז"ל, ירושלים תש"ב, עמ' 94-98.

4. ז' עמר, צמחי-המקרא, ירושלים תשע"ב, עמ' 228.

5. דבר זה בא לידי ביטוי במילה "והנה" - שהוא לעיתים במקרא מעיד על הפתעה בעיני המתבונן (השוו בראשית כה, כד ועוד).

בנוסף יש להעיר שהמונח לבלוב נגזר מה"לולב/בין" המופיע בלשון חז"ל, כינוי כללי לניצן האמירי (Terminal bud), הענף הצעיר והרך.⁶ כך למשל מבאר ר' עובדיה מברטנורא: "לולבי זרדים - ענפים רכים היוצאים בעת שמלבלבים האילנות, וכובשים אותן בין או בחומץ או במים ומלח, ואוכלים אותן".⁷

יש להעיר שגם בתרגום הערבי לתורה של רס"ג, שלב הפריחה הוא שלב הופעת הניצן האמירי של הענפים הצעירים והעלים ("פרעי") ואילו שלב ה"נץ-ציץ" הוא ה-flower ("נואר").⁸ תנחום הירושלמי ביאר את דברי הרמב"ם (כלאים ו, טו): "פרח היוצא מן האילן" כ"ענף ונצר".⁹

לסיכום עד כה, כל המקורות הקדומים מראים שהמונח "לבלוב" או "פרח" בלשון המקרא, פירושו שלב הנצת העלים והניצנים האמירים של העצים לאחר ההתעוררות משלכת החורף. בהתאם להבנה זו פסקו רבים לברך בשלב זה, כמו המהר"ם, המרדכי, הטור ובשו"ע: "ורואה אילנות שמוציאין פרח".¹⁰

ג. המציאות הפנולוגית של העצים בארץ ישראל

בחינת עצי הפרי שהיו שכיחים בתקופת המקרא (ראה דברים ח, ח) מראה שלבלוב האילנות במעבר בין חורף לקיץ אינו מתאפיין בפריחה של פרחים (flowers). פרחי הגפן (סמדר) זעירים: העיליים הם בצבע ירוק והאבקנים לבנים ופורחים זמן קצר לרוב בחודש אייר ואינם מותירים רושם עז, כמו פריצת העלווה והענפים הצעירים בחודש ניסן. זאת ללא ספק משמעות הפסוק: "ויפרחו כגפן" (הושע יד, ח). גם ברימון עיקר התחדשות העץ ניכר בחודש ניסן בעוולתו, בעוד שניצני הפרחים הראשונים רק מתחילים לצוץ. עץ הזית הוא ירוק-עד ובחודש ניסן הוא מתאפיין בהתחלפות עלים וגם בפריחת פרחים קטנים בצבע צהבהב.

התאנה הוא העץ המעניין ביותר; הוא מאופיין בתקופה זו רק בהתחדשות של העלווה וניצני הפרי הירוקים ("התאנה חנטה פגיה"; שה"ש ב, ג), שהרי פרחיו הקטנים מוסתרים בתוך הפגות. דומה אפוא, שעיקר ההתחדשות של עצי הפרי השכיחים במשק האדם בתקופת המקרא היה ניכר בנוף הכללי, בעיקר בנצר ולא בפריחה. כך הדבר גם

6. ראו הגדרתו של הרמב"ם ל"לולבין" של הגפן: "הם הענפים (פרוע) היוצאים בראשי הענפים בעודם רכים מאוד" (פהמ"ש ערלה א, ז).
7. בפירוש למשנה בעקצים ג, ד. למעשה הוא הולך בעקבות הרמב"ם שמבאר שהלולבים הם בערבית ה"פרעי", כלומר, יציאת הניצנים האמירים, ראו משנה עם פירוש רבינו משה בן מימון, מקור ותרגום (מהדורת ר"י קאפח), סדר זרעים, ירושלים תשכ"ג, לשביעית ז, ה; ערלה א, ז, עמ' רמח, תא. ובפירוש לעקצים ג, ד: "הם פרחי האילנות והן הקצוות הירוקין היוצאין בראשי הזמורות בזמן פריחת האילנות". בגרסה דומה מובא בספר הנייר סי' כז, הלכות שאר ברכות: "וראה אילנות שהוציאו פרח" וכן אצל המאירי, בית הבחירה לברכות מג, ב; בספר הרוקח הל' ברכות ס"י שמב; ספר אהל-מועד, שער הברכות, דרך ג נתיב ח.
8. תרגום רס"ג (תפסיר) לבראשית מ, י; במדבר יז, כג; שה"ש ז, יג.
9. אלמרשד אלכאפי [המדריך המספיק], מילונו של תנחום הירושלמי למשנה תורה לרמב"ם, מהדורת ה' שי, ירושלים תשס"ה, עמ' 481. וכן מפרש שם: פרח השושן (מל"א ז, כו) - מפני שהוא דומה להתכסות העצים בעלים ובענפים בראשית הצמיחה משהחלו הענפים והעלים לצוץ". בערך נץ, עמ' 348-349, מסביר "נץ שלרמון - פרחו (זהרה) והוא הנקרא גילנאר וכל הפרחים (אלאזהאר ואלאנואר) נקראים נץ". במילון של קאמוס אלמחיט, עמ' 440, מובא שנואר וזהר הם שמות נרדפים, אבל יש גם פירוש שזהרה הוא כינוי המתייחס לפריחה צהובה והנואר לפריחה לבנה ואילו בעמ' 363 מובא ההפך.
10. ר' מאיר מרוטנבורג, ברכות מהר"ם, מהדורת מכון ירושלים תשמ"ח, סימן כא, עמ' צג והגרסה של "פירות" ולא פרח בכמה דפוסים היא משובשת; מרדכי, ברכות פרק ו, רמז קמח; טור וש"ע, או"ח סי' רכו.

בעצי הבר; לא רק בקרב הנשירים, אלא גם בירוקי העד, בהתחלפות הדרגתית של עלים ישנים בעלים חדשים ורעננים, בגוון ירוק בהיר בזה, כמו באלון המצוי, באלת המסטיק ובחרוב המצוי.

לאור זאת, ברור מדוע בחרו חז"ל בגפן ובתאנה לייצג את ההתחדשות שבאה לידי ביטוי בעיקר בעלווה ולא בפרחים (flowers):

רבי אליעזר אומר: כל צבא השמים עתידין ליעבר ולהתחדש. מה כתיב עליהם "וכל צבאם יבול כנבול עלה מגפן וכנבלת מתאנה" (ישעיהו לד, ד) מה הגפן והתאנה נובל עלה מהם והם עומדים עץ יבש וחוזרות ופורחות ונוצצות וצומחות ומוציאים עלים חדשים, כך כל צבא השמים יבלו וחוזרין ופורחין ונוצצין וצומחין ומתחדשין במקומן... (פרקי דר"א, פרק נא).

שינוי במגמה זו חל בתקופת המשנה והתלמוד כאשר למשק החקלאי נכנסו עצי פרי רבים ממשפחת הוורדניים, כגון: שזיף, אפרסק, אגס, משמש, דובדבן וחבוש.¹¹ בתקופת ניסן ההתחדשות בעצים נשירים אלה ניכרת בנצח וגם בפרחים יחסית גדולים ובולטים בנוף.

ד. מהות הברכה וזמנה

המונח "פרח" במקורות הקדומים הוא אפוא מכוון בעיקר להנצת העלווה והענפים, ו"פריחה" היא ההתחדשות לאחר השלכת: "וכעלה צדיקים יפרחו" (משלי יא, כח). העץ הנשיר הנמצא בתרדמה נראה יבש עד שהוא מתעורר: "והפרחתי עץ יבש" (יחזקאל יז, כד).

תופעה זו רומזת למהותה של מצוות ברכת האילנות הקשורה לשלב הבלבוב, דהיינו, הופעת העלווה וניצני הגבעולים, במעבר בין החורף לקיץ: "כללא דמילתא היא עצים דיבשין בסיתווא באילני ובקייטין מבלבבין" (מדרש שכל-טוב לשמות י; בובר עמ' 60). אמנם בתלמוד לא מבואר במפורש מה טעם הברכה, אך הדבר מופיע בכמה מהראשונים, למשל, אצל ר' אהרן ב"ר יוסף הלוי (הרא"ה):

וקבעו ברכה זו לפי שהוא ענין בא לזמן והוא ענין **מחודש, שאדם רואה עצים יבשים שהפריח הקדוש ברוך הוא.**¹²

הרא"ה מתאר את החידוש שחל בעצים הנשירים, המתעוררים משלכת ומחדשים את פעילותם. **בלבוב העלווה הוא השינוי המשמעותי בהפיכת העצים ה"יבשים" לרעננים.** הברכה היא לא על הופעת הפרי, אלא על עצם ראית השינוי וההנאה הנגרמת מיופים של העצים וההתחדשות בטבע המרחיבה את נפשו של האדם. כך למשל רש"י (למשלי טו, ל) מסביר ש"ירק ונהרות המושכים" הם בגדר הדבר שמשמח את הלב ותאוה לעיניים. מצוה זו נקבעה לימי ניסן, משום שהתופעה שבה הנוף נצבע בגווני הירוק מופיעה בארץ ישראל¹³ ברוב עוצמתה והדרה בחודש זה והעולם כביכול נברא מחדש. אין זה מקרה שבאותו הקשר של ברכת האילנות נזכר המאמר הבא (ר"ה יא, א):

11. ז' עמר, "פרות ארצנו", עת-מול, ל 3 (תשס"ה), עמ' 4-7.
 12. חידושי-הרא"ה למסכת ברכות, ירושלים תשי"ס לברכות מג ע"ב (עמ' שמ); חידושי הריטב"א לברכות, מהדורת הרב מ' הרשור, ירושלים תשמ"ד לברכות מג ע"ב (עמ' רצה); ר' בצלאל אשכנזי, שיטה מקובצת לברכות מג ע"ב.
 13. מאמר זה נאמר על ידי רב יהודה שעליו נאמר: "בר מינה דר' יהודה דחביבא ליה ארץ ישראל" (ברכות מג, א).

רבי יהושע אומר: מנין שבניסן נברא העולם - שנאמר ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע... ועץ עשה פרי. איזהו חדש שהארץ מליאה דשאים ואילן מוציא פירות - הוי אומר זה ניסן.

אולם כבר מהתלמוד ברור שזמן העצים המלבלבים עשוי להתארך. במאמר המקדים לברכת האילנות מובא שחודש אייר הנקרא במקרא בשם "זיו" מאופיין ב"זיוא לאילני" (שם). אכן הפוסקים שפעלו באירופה שבו האביב הוא מאוחר יותר קבעו, שחודש ניסן אינו מועד הכרחי. כך כתב בספר האשכול (רבנו אברהם ב"ר יצחק מנרבונה; עמ' 68): "לא דוקא בימי ניסן, אלא בזמן שרואה פרחי האילן בפעם ראשונה בשנה". מועד הפריחה עשוי להשתנות בהתאם למקום והאקלים, כדברי הריטב"א (ר"ה יא,א): "ויומי ניסן לאו דוקא אלא כל מקום ומקום לפי מה שהוא דמלבלבי".¹⁴

את ההתפעלות מהתמורות של מחזור החיים בטבע בימי האביב ניתן לחוש בפסוקים בשיר השירים (ב,יא-יב): "כי הנה הסתו עבר, הגשם חלף לו. הנצנים נראו בארץ, עת הזמיר הגיע וקול התור נשמע בארצנו". הטיב לתאר את תחושת ההנאה והעונג ממראות אלה רש"י: "הנצנים נראו בארץ - קרבו ימי החמה שהאילנות מוציאים פרחים והולכי דרכים מתענגים לראותם". מכל מקום, הברכה היא לכתחילה, לכל הדעות, אינה על הפירות.¹⁵ תופעה הבלבוב ניכרת בעיקר בעצים נשירים. על סמך הבנה זו, יש הסבורים שברכה זו היא כוללת גם עצי סרק, מה עוד שבראשונים לא נזכר במפורש עצי מאכל.¹⁶

ה. ברכת האילנות בשלב הנצת העלים והפרחים

את השלב שבו מברכים ברכת האילנות מתאר הרמב"ם (ברכות יג, כ):

היוצא לשדות ולגנות¹⁷ בימי ניסן וראה אילנות פורחות ונצנים עולים מברך ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות נאות כדי להתנאות בהן בני אדם.

14. וכן כתב ר' מנחם בן זרח, בעל צידה-לדרך (מאמר א סוף כלל ג לו, ב): "וכן אם ראה אילנות פורחים בחודש אדר". בעל ערוך-השולחן (או"ח סי' רכו) שפעל בפולין כתב: "ובמדינתנו אינו בניסן אלא באייר או תחלת סיון ואז אנו מברכין". ועוד ראו שו"ת הר-צבי (או"ח ח"א סי' קיח; הרב ש' רבינוביץ; פסקי-תשובות, ירושלים תשס"ב, סימן רכו, עמ' תתקכד, שמעיר שבחצי כדור הארץ הדרומי, כמו דרום אפריקה ואוסטרליה זמן ברכת האילנות הוא לרוב בחודש תשרי.
15. נחלקו הראשונים למי שלא בירך בזמן על ראית ה"פרח". לפי ספר האשכול, עמ' 68: "ואם לא ראה הפרח, אלא אחר שנפל ראה התחלת גדול הפרי אינו מברך". לדעת הטור נראה שעדיין ניתן לברך בעת חניטת הפרי ואילו לדעת המרדכי בשם רבינו יוסף, אף בגמר גדילתם.
16. ראו בהרחבה בתשובתו של הרב מאיר מאזוז, ויען-שמואל ח"ד סי' ג, עמ' קיח-קכד. קדם לו ר' יעקב עמדין, מור-וקציעה, למברג תרמ"ד, סי' רכה. אמנם רוב הפוסקים סבורים שברכת האילנות על עצי פרי בלבד, אבל היה מי שסמך על שיטה זו למי שברך בטעות על עץ סרק שאין צריך לחזור ולברך, ראו שו"ת שבט-הלוי ח"ו סי' נג.
17. כהערת אגב נעיר, שלפי לשון הגמרא נראה שהברכה במקורה נוהגת רק "למי שיוצא" (האי מאן דנפיק), כלומר, למי שמזדמן לו או דרכו לצאת מחוץ ליישוב ורואה פריחת אילנות. בגרסת כ"י מינכן 95: "מאן דנפק לדברא" (וכך מופיע גם בספר הלכות-גדולות, הלכות ברכות, פרק שישי, מהדורת מכון ירושלים, עמ' עג), כלומר מחוץ לעיר, מונח שמתאים לשדה-בר ולא בהכרח למטע. לפי הרמב"ם (המובא למעלה) מדובר בשניהם: "היוצא לשדות ולגנות". נוהג זה היה שכיח בקרב הולכי הדרכים (רש"י ש"ש ב,יא), כלומר לכתחילה אין מצוה לחזור אחרי מצוה זו, אלא יש לברך רק אם פוגשים מציאות זאת, בעוד שבימינו רבים נוהגים ליזום ולחזור אחרי ברכת האילנות. בעקבות המקובלים חל שינוי באופייה של ברכת האילנות, שהפכה לעניין טקסי, בקהל רב עם פרטי הלכות, תוספת קטעי לימוד ותפילה ובנתינת טעמים בדרך הסוד.

ניתן לראות שהרמב"ם מתכוון לשני שלבים פנולוגיים, המאפיינים את התחדשות האילן. כלומר, ניתן להרחיב את מועד הברכה גם בשלב הנצת העלים וגם בשלב הנצת הפרחים (flowers).¹⁸ כמו כן, הוא מזכיר שדות וגנות, כלומר אפשר שהוא כולל בכך עצי סרק ועצי פרי. בשיטת הרמב"ם הלכו כמה מהראשונים, כגון: הסמ"ק (מצוה קנא) - "ורואה אילנות מפריחין וניצנין עולי"; ור' דוד אבודרהם (ברכת הראייה השבח וההודאה) - "הרואה אילנות פורחים וניצנים עולים בשדות בימי ניסן מברך בא"י אמ"ה שלא חסר בעולמו כלום".

ו. ברכת האילנות בשלב הפרח (flower)

בכמה מהראשונים מצאנו שקיימת התייחסות לזמן ברכת האילנות בשלב הפרח (flower), מבלי להזכיר את שלב הבלבוב העלוה. כך מביא ר' אברהם בן הרמב"ם (המספיק לעובדי השם, מהד' דנה [ר"ג תשמ"ט] עמ' 249): "הרואה בגנים וכד' עצים פורחים (אלמזהרה) בימי האביב, מברך...".¹⁹ כך גם מביא רבינו ירוחם (תולדות אדם וחוה' נתיב יג, ח"ב, דף קג, ד): "הרואה אילנות בנץ שלהם". זאת כמובן בהנחה שהמונח "נץ" אצלו מתייחס ל-flower.

ז. מתי הפך ה"פרח" ל-flower?

יתכן שבפירוש רש"י מופיע לראשונה הפירוש של פרח כאבר הרבייה של הצמח (flower) ולא במשמעות הקדומה של הנצת העלים והגבעולים הצעירים.²⁰ אולם רק בקרב האחרונים פירוש זה התקבל בהקשר לברכת האילנות. בעל הלכות-קטנות (לרבי יעקב חגיז, 1674-1620; ח"ב סי' כח)²¹ נשאל מהו משמעות השלב שעליו מברכים בברכת האילנות:

שאלה: הא דא"ר יהודה דנפיק ביומי דניסן וחזי אילני דקא מלבלבי אומר: ברוך שלא חיסר בעולמו כלום וכו' (ברכות מג, ב) אי הוי פרח או ציץ? תשובה: בפ"י השי"ע הוכחתי דבכלל לבלבוב הוי הפרחים דהיינו השושנים וגם הניצנים שהם כמו לולבי גפנים ושם מוכח דאין לברך אלא על אילני מאכל. ומאמרו יוצא בימי ניסן משמע דעל פרחי השקדים שממהרים הרבה קודם ניסן אין לברך גם אין לברך אלא על ריבוי אילנות ודייק שם מדברי הרמב"ם (פ"י דברכות הי"ג) היוצא לשדות ולגנות. עוד דייק שם דמשגדלו הפירות אין מקום לברכה זו [אחרונים].

- דיון על הבדלי ההלכות להולכים על פי דעת המקובלים, ראו שדי-חמד, ה, ניו יורק תשכ"ב, מערכת דינים, מערכת ברכות, סימן ב, עמ' 263-264; יחוה-דעת ח"א סי' א; פסקי-תשובות סי רכו, עמ' תתקכב-כה.
18. הרב יוסף קאפח מבאר, שם: "ולבלוב הם העלים הרכים היוצאים בראשי הענפים והם שכת"ר פרחות. תרגום 'ויוצא פרח' (במדבר יז, כג) - 'ואפיק לבלבין'. והוסיף רבנו ונצנים, להביא אילנות המוציא נצנים לפני העלים, כגון שקדים".
19. וכן מובא שם בעמ' 240.
20. למעשה רש"י אינו תמיד עקיב. בפירושו לבראשית הבין שהפרח או ה"לבלבין" הוא שלב יציאת הניצנים האמירים, ראו פירוש ר' אליהו מזרחי (רא"ם) לבראשית מ"ג. לעומת זאת, בפירושו לתלמוד נראה שפרח הוא flower, ראו ברכות לו, ב ד"ה סמדר אסור; מג, ב ד"ה כלבון; עירובין כא, ב ד"ה סמדר; פסחים נב, ב ד"ה דאמר ר' יוסי. נראה שלדעתו הציץ אינו רק הופעת ה-flower, אלא גם שלב מאוחר של החנטה והצתת הפרי (בפירושו לבמדבר יז, כג).
21. וכן בעקבותיו בעל פרי-האדמה, הלכות ברכות, פרק י ועוד.

לפי הבנתו, הפרח-flower הוא העיקר, שממנו יחנוט הפרי, ומכאן שברכת האילנות היא רק על עצי פרי. דומה שהוא כנראה הראשון שקובע זאת באופן ברור. בעל הלכות קטנות נקט כמו הרמב"ם שניתן לברך על הנצת העלווה והגבעולים וגם על הפרחים, אלא שהפך במשמעות הקדומה שבין "פרח" ל"נץ/ציץ".

במשמעות מאוחרת זו נזכר גם אצל הרב יוסף תאומים (1727 - 1792), אלא שהוא כבר שלל לגמרי את הפרשנות והאפשרות שמדובר בשלב הופעת העלווה או הנצת אמירי הגבעולים: "וראה אילנות פורחות, הא עלים לחודיא לא".²² דברים אלה הובאו להלכה גם במשנה-ברורה (סי' רכו ס"ק ב):

פרח - דוקא פרח, הא עלים לחודיא לא. ואף בפרח דוקא באילני מאכל, שמה הפרח עתיד להתגדל פרי, אבל אילני סרק לא.

השפעתו וסמכותו ההלכתית של בעל המשנה-ברורה, בקרב גדולי פוסקי אשכנז בעת החדשה היא כה רבה, עד כי דחקה את הפרשנויות הקודמות.

ח. פרח ונץ בעברית המודרנית

אין ספק שההבנה ההלכתית המאוחרת ש"פרח" הוא flower קשורה גם למשמעות של העברית בת ימינו. מחדשי הלשון העברית אימצו את הפרשנות הזאת,²³ כפי שהייתה מקובלת בקרב המשכילים באירופה והטמיעוה בספרי הלימוד²⁴ ומאוחר יותר בהחלטות "ועד הלשון" שהפכו לעובדה מוגמרת.²⁵ שני תהליכים אלה בוודאי סייעו להפצתה והשפעתה של פרשנות הלכתית זו בימינו.

ט. סיכום

המונחים "פרח" ו"נץ-ציץ" עברו שינוי והיפוך משמעות מתקופת המקרא וימי חז"ל ועד העת החדשה. ברכת האילנות במשמעותה הקדומה יוחדה בעיקר להתחדשות העלווה ולפריצת ניצני הענפים החדשים של האילנות. הדבר תואם את המציאות הפנולוגית של העצים השכיחים בתקופת המקרא. בימי הראשונים אנו מוצאים עוד שתי פרשנויות: שלב שלב הנצת הפרחים (flowers) או בשיטת הרמב"ם המרחיבה את מועד הברכה לשלב התחדשות האילנות שכללו גם את שלב הנצת הפרחים. הרחבה זו מתאימה לשינוי בענף החקלאי עם הגעתם של עצי הפרי ממשפחת הוורדניים.

בעת החדשה החלה להתפשט ולהתקבע הפרשנות המגבילה את הפירוש "פרח" ל-flower, אשר דחקה את הפרשנות הקדומה. להבנה החדשה שהתקבלה בלשון העברית המודרנית הייתה גם נפקות הלכתית בכך שהיא שללה את ההבנה שפריחה או לבלוב

22. מובא בתוך פרי-מגדים (לר' יוסף תאומים; וינה תק"ע), אשל-אברהם, או"ח סי' רכו, עמ' סד.

23. ראו אליעזר בן יהודה, מלון הלשון העברית הישנה והחדשה, י, תל אביב תש"ח, עמ' 5155, 5159.

24. מ' לובמאן, ראשית תורת הצמחים, וארשה תר"ס, עמ' 14-15; פ' אוירבך, שיחות על חיי הצמחים, פרנקפורט דמיין - אודיסה 1923, עמ' 95-108.

25. ביזכרונות ועד הלשון, א-ג, ירושלים תרע"ב-ג, עמ' 95 מופיע לוח של "חלקי הפרח", במשמעות flower- ואילו השם "נצים" מובא כשם נרדף וספציפי ל"עלי כותרת"; א' איג, מ' זהרי ונ' פינברון, מגדיר לצמחי ארץ-ישראל, ירושלים תרצ"א, עמ' כט-ל. בהקדמה, עמ' ו, כתבו: "במונחים הבוטניים העבריים, שהיו ידועים עד עתה בספרות, שררה ערבוביה וחוסר קביעות... לפי הצעתנו סודרה על ידי ועד הלשון העברית ועדה משותפת של חברי ועד הלשון וחברי מחלקת הבוטניקה של האוניברסיטה העברית לשם קביעת הטרמינולוגיה הבוטנית העברית".

היא של העלווה והנצר החדש. דבר זה בא לידי ביטוי, למשל, בדברי המשנה-ברורה, שרבים מהפוסקים מושפעים ממנו.

נדגים זאת בעץ התאנה, על מנת להמחיש את חריפותו של שינוי זה. בתקופת המקרא וחז"ל בוודאי היו משבחים בחודש ניסן את הנצת העלווה ואת ניצני הפרי הירוקים של התאנה (שה"ש ב,יג). לעומת זאת, על פי הפרשנות שהברכה היא רק על הפרחים (flowers) לא ניתן לברך כלל על התאנה.

י. מסקנות

להלכה קיימות שלוש גישות עיקריות מתי לברך ברכת האילנות:

1. הופעת עלווה וניצנים אמירים חדשים - על פי הפרשנות הקדומה למונחים "פרח" - "לבלבין" (תלמוד, תרגום אונקלוס ורס"ג). מובא בקרב פוסקים רבים ובהם השו"ע.²⁶
2. הופעת עלווה וניצנים אמירים חדשים וגם בשלב הפרחים (flowers) - וכך פסק הרמב"ם.
3. שלב הפרחים (flowers) בלבד - כדברי המשנה-ברורה והפוסקים הנסמכים עליו.

26. או"ח סי' רכו: "וראה אילנות שמוציאין פרח". המונח פרח מופיע עוד פעם אחת בשו"ע, (יו"ד סי' רצו): "פרח היוצא מן העריס או מן הדלית, רואין אותו כאלו משקולת תלויים בו עד הארץ ואסור לזרוע תחתיו". הכוונה לענף הצעיר היוצא מהגפן ומשתלשל כלפי מטה. למעשה מדובר בציטוט מרמב"ם (כלאים ו,טו). מבאר ר"י קאפח בפירושו, "פרח הוא העלין שבראש הענף". אבל למעשה הלכה זו נזכרת במשנה (כלאים ו,ט) והרמב"ם כותב במפורש: "פרח היוצא - ראש הענף הצומח". פרשנים מאוחרים שלא הכירו את ההוראה המקורית למונח "פרח" פירשו בטעות את הרמב"ם והשו"ע כאילו מדובר ב-flower.